

EDSHYTTAN

Rostvärdare, smältare och andra arbetare

av Åke Tjäder

Hösten 2000 inbjöd Åtvidabergs Teknikhistoriska Sällskap till en träff på Torpeden i Åtvidaberg med information om vad föreningen hade gjort vid Edshyttan. Vi åkte också till platsen och såg på den uppröjning som var gjord.

Framför allt så pratades det om den teknik som låg bakom anläggningen och om hur man hade tillvaratagit svavlet i malmen när man tog fram koppar. Det var också tal om vattenkraften. Den hade bland annat utnyttjats till en såg.

Jag kan ju inte så mycket om teknik, men jag tänkte mer på de som hade arbetat med smältningen av malmen.

För ca 10 år sedan deltog jag i en kurs i lokalhistoria som Universitetet i Linköping anordnade i Åtvidaberg. Allan Bengtsson och jag skrev en uppsats om Forsaströms Bruk. Jag har deltagit i en studiecirkel under ledning av Berit Heimdal, där vi samlade uppgifter från kyrkböckerna om gruvarbetarna vid Bersbo gruvor. Den tidiga utvandringen till Amerika har jag också skrivit en uppsats om.

Det var år 1856 då ett sextiotal personer från Mormorsgruvan, gruvarbetare och deras anhöriga utvandrade. Det har inte skrivits så mycket om Edshyttan, så jag tänkte se vad jag kunde få fram om platsen och arbetarna där.

Bergskollegium

Från och med 1500-talets början handhades det statliga överinseendet av bergsbruket av Kammarkollegiet eller Räknekammaren som verket ursprungligen kallades. Namnet ändrades 1744 till Bergskollegium.

Landet indelades i elva (senare tolv) bergmästardömen. I spetsen för vart och ett av dessa stod en bergmästare, tillsatt av regeringen,

men underställd Bergskollegium. Han skulle vaka över driften och vid särskild domstol, bergsting, avdöma uppkomna tvister. I hans verksamhet ingick att verkställa syneförrättningar och värderingar, som kunde läggas till grund för Riksbankens låneverksamhet till bruken, att se till att de till bergsverkens bästa anslagna kronoskogarna behörigen sköttes och icke kom i enskilda händer, samt att årligen till Bergskollegium rapportera om bergslagernas tillstånd.

Från ett protokoll 1699:

8. Bergmästaredistriktet

År 1699 hölls en besiktning av ett "Malm streck" i Grebo och Värna socknar. Platsen var mellan Fogeleke och Tjusentorp. På berget har i forna tider brutits malm. Berget var beläget "een mihl ifrån Åthweds grufvor".

Vad jag tycker är intressant är resonemanget som förs om placering av en eventuell masugn.

Vid Lilla Örsätter har stått en masugn, där nu en sågkvarn är byggd och den kan gå höst och vår. Det är vagnsväg dit.

Men den bästa stället för en masugn är vid Ed, en mil från "Berget". Man kan om sommaren köra dit med vagn. Förr har där stått en masugn, nu finns det en sågkvarn och en liten mjölkvarn.

Man tittade också på en fyndighet vid Saxtorp i Värna socken.

Därför till Taforsa, "utj denna Ström har tillförande stått een Masugn". Det är vagnsväg om sommaren från Saxtorp.

Jag tycker det är märkligt att så tidigt som 1699 skriver man om masugnar som i ännu äldre tid har stått vid strömmar men blivit rivna och ersatta av sågar och kvarnar.

Kyrkböcker

De böcker, eller "längder", som de kallas, vilka jag har använt för denna uppsats är:

Husförhörslängd, som för Åtvids del började att föras 1790, förteckning över "födde och döpte" (som började mycket tidigare) "vigselsbok" samt "in och utflyttningslängd".

Dessa finns på mikrofich hos Biblioteket i Åtvidaberg som också har läsapparat.

En del uppgifter har jag också tagit från databasen vid Universitetet i Linköping. Där finns "Personsökaren", som innehåller kyrkböcker för församlingarna runt Linköping.

När verksamheten vid Edshyttan startade går inte att finna med dessa hjälpmedel, men det går ju att i viss mån se hur verksamheten varierat i tiden.

År 1777 föddes en dotter Anna till Rostvändare Samuel Åberg och hustru Catharina Gustafsdotter i Eds såg.

I de två första husförhörslängderna, 1790-94 och 1793-1806 står det inte Edshyttan utan Eds Bruk.

År 1790 fanns det sex smältare vid Ed: Jon Werngren, Petter Westerström, Petter Lindström, Olof Norrman, Johan Lindström och Erik Berglund.

Tre rostvändare: Samuel Åberg, Joh. Åberg och Isac Brodd.

Sex bruksarbetare: Anders Edmark, Petter Gullander, Eric Åckergren, Carl Burman, Anders Norrbom och Olof Wredberg.

Tillsammans 15 personer.

Ungefär samma tid så fanns det vid Kopparverket i Åtvidaberg 41 personer:

- 9 smältare,
- 10 rostvändare,
- 17 bruksarbetare,
- 2 gårmakare,
- 1 kopparsmed,
- 2 kopparsmedsdrängar.

Man har ju läst om att vid gruvorna fick familjemedlemmarna hjälpa till med det arbete de kunde utföra. Förmodligen var det så även vid Ed och Kopparverket men det går ju att se den relativa storleken mellan arbetsplatserna.

Någon gång mellan år 1800-1810 ser det ut som verksamheten vid Edshyttan blev nerlagd. Husförhörslängden för den tiden är väldigt svårläst och skriften är mycket urblekt. Jag stöder min teori på bara en person. Den tidigare omnämnda Samuel Åberg hade en son född 1779 som också hette Samuel. Även han var som sin far "rostvändare". I längden för 1807-1810 återfinns han vid Kopparverket, fortfarande som rostvändare. Under Edshyttan är bara upptaget "Torpet Eds såg".

Åren 1816-1820. Nu är det två smältare upptagna vid Ed, Anders Junell, (Innell?) född 1781 i Dalhem, och Anders Tollbom född 1789 i Värna.

Samuel Åberg född 1779 hade kommit tillbaka till Ed.

Åren 1821-1825.

Tollbom flyttade till Kopparverket 1822. Men det hade flyttat in nytt folk så det fanns 4 smältare, 4 arbetare och 1 smed.

Åren 1826-1830. Utökning till 6 smältare och 7 arbetare.

Åren 1831-1835. 1835 flyttar två familjer till Östra Husby, en till Norrköping, en till Gärdserum. Kunde det vara nedgång i arbetstillfällen? Samtidigt hade en ny titel tillkommit, nämligen "bokare". Kanske hade arbetssättet ändrats.

År 1836-1840. Fortfarande hade Edshyttan ca 15 anställda medan Kopparverket hade ökat till ca 60 personer.

År 1846. Tre smältare flyttas till Kopparverket och tre bokare till Qvarsebo.

År 1864. De första utvandrarerna från Ed till Norra Amerika: arbetaren Titus Johansson med hustru Charlotta född 1839, sonen Johan August född 1860, dottern Johanna Charlotta född 1863.

Emma Charlotta Lundgren född 1849.
A. R. Tillman född 1830, hustrun Gustafa Josefina Landström född 1836,
Sonen Carl Eric född 1859, döttrarna Hedvig Olivia född 1860, Johanna Amanda född 1862.

Emma Charlotta Lundgrens far, Johannes Lundgren född 1815, och Emmas syskon Augusta Christina född 1854, Gustaf Adolph född 1857 samt Fredrik född 1864, utvandrade året efter.

Åren 1864-1875. Nytt folk flyttar in, barnkullarna blir allt större.
Som mest är 27 familjer skrivna vid Edshyttan. Totalt med barn, änkor och änklingar omkring 200 personer.

År 1875. Boende kvar i Edshyttan var nu fem familjer:
Johan Magnus Asklöf född 1816, barnen Emma Charlotta 1845, Augusta Maria 1847, Eva Sophia 1852, Anders Magnus 1858, Ernst Gottfrid 1863, Albin 1866, och Anna Vilhelmina 1869.
Anders Berglund 1820, hustrun Gustafa Charlotta 1826.
Johannes Eklund 1815, hustrun Gustafa Lovisa Julin 1819, söner Johan August 1852, Carl Alfred 1857, Gustaf Reinhold 1860, Viktor 1863.
Per Olofsson 1823, hustrun Dorotea Susanna Johansdotter 1829, barnen Johan Petrus 1858, Gustaf Eric 1861, Carl August 1862, Anna Sophia 1863, Johanna Vilhelmina 1865, Maria Charlotta 1866, Frans Viktor och Dorotea Mathilda.
Johannes Svensson 1815, med barnen Anders Reihold 1857, Augusta Vilhelmina 1860, Hilma Sophia 1864, Emma Charlotta 1867 och Maria.

Verksamheten upphör och de flesta flyttar från Ed. Flyttningarna gick till:

Kopparverket, 54
Norra Amerika, 31
Ekeby, 6
Hjulsjö, 11
Inom Åtvid och
Värna (ej Kopparverket), 50
Avlidna, 20
Kvar vid Edshyttan, 33

Summa personer 205

Läs mera om Åke Tjäders resultat av sin släktforskning som berör Edshyttan.

ert äro Skarholm vinds Malin Domsar, i skän Dotta Fogne Edlunds = nära
 Klägga Järgå Cragut, är om Landtans 4 Migl till Gården Måsingb Lindt
 4 Migl till Norrbjörings ud 2 Migl till Linnkjörings, Men om
 Tomma om är 7 Migl till Gården ud 5 Migl till Norrbjörings, i skän
 Cragut till Hosa Land, = eller almannan vägen som går i skän Dotta ud
 33 Norrbjörings till Arå som vinda är 5 Migl.

Drottningens ud Gården Daga är om Capital Sköns Sköng, på den på 600.
 no = 1 milst = ud Gården Gården äger, ud ligger i skän Drottningens
 som vidnas Drott, Datt närmaste Gården Gården Sköns, som Drottningens
 Gården som Sköns ud skän Drott, är 5 Migl i skän Drott, är Sköns Sköng,
 som Sköng Gården, som är utlagd 3 Migl i skän Drott, är mest
 utlagd.

Vind lilla i skän, Gården Gården Sköng Sköng Sköng Sköng
 Gården Gabriel Falckenbergs Gården 3 Migl i skän Drott, Gården om
 Måsing, Drott ut om Drott om är Gården, som Skän Gården ud Drott,
 ud är utlagd Drott, Men om Drott utlagd Gården Gården Gården Måsing
 ud är vid Drott, om Migl i skän Drott, Gården Gården Sköng
 Sköng Sköng Sköng Gården Carl Bondes Gården Gården, Skän om
 Drott om Drott Sköng om utlagd, utlagd samma Sköng ut om Gården om
 Drott om ud om utlagd Migl om, i Drott om Gården Gården Gården
 Drott om Måsing; Vind Gården Gården Sköng Sköng Sköng.

8. Bergmästaredistriktet A III b : 2

Protokoll vid besiktning i Grebo 1699.

Till ömnick och hörsam föllie af Höghlöfl.Kongl.Bergs Collegij Någ-
gunstige breff af d. 30 Septemb: sidstledne, är besichtigat der af Ingeld:
Clementson angitne Malm streck utj Grebo- och Wärna Sochnar, Ban-
kekindz Härad och Östergötlandh, då bonste Ingeld Clementson först
upwiste Ett bergh utj Grebo Sochn i Skilraden emellan 2:ne uthjorder
FogelEken och Häggellängia, den första hörer Hans GrefExcell:tz
Kongl.Rådet, Höghwälborne Gref Carl Piper till under Turfors
Sätterie, den andra är Crono uthjordh, brukas under Crono Henna-
net Tiusentorp, som är indelt på H:r Corneien Johan Fixs Rusthäll Ro-
geta i Wärnsbergs Sochn, på samma ställe som upwist är, har den tiden
då Höghwälborne H:r Baron Sahl H:r Anders Lilliehöck war landzhöf-
dinge utj Östergötlandh, een bonde wid namn Pehr Carlson i Riuse-
torp, som war skrifwen till Knecht, brutit der och infört Malmen
till H:r Landzhöfdingen, då han slap Knechten derföre, och är wid
paas 2 ahl: inbrutit i berget på sidan, samma berg på ofwan är i
forna tijder brutit, och är berget belägit een mihl ifrån Åthwedz gruf-
wor, huru långt eller bredt Stenket kon wara, kon man intet weta,
effter berget medh Måss är öfwerluppit och der till något watten Siuh, haf-
wandes men nu wid handen icke haft tienlig weed att lägga och
bronna med, Strecket går Nohr och Söhr, effter Ingeld Clementsons
berettelse, skall Strecket wara een Mihl långt och 16 ahl: r bredt wid
dett ställe som nu upwist är, berettandes Nämndomännen så wäll som
dee der in till boendes äre, att dee af ålder hört, der skulle
wara Malm, men af hwad art weta dee icke, hafwandes dren-
gen Pehr Anderson i Rökiär och Swinsta Sochn, som nu ~~utöcker~~ är,
förledit åhr warit hos Hans Kongl.Maj:n utj Wastena och öf:r
Jefwererat några proffStenar, som tagne är wid förbenemde bärgh,
nu skall des broder Mäns Anderson i Rökiär för 5 wekor sedan,

rest åth Stockholm medh MalmStenar, ifrån detta FogelEkens- eller
Häggellängs berget, är om Wintern 4 Mihl till Gusums Mässingsbruk,
4 Mihl till Norrkiöpingh och 2 Mihl till Linckiöpingh, Men om
sommeren är 7 Mihl till Gusum och 5 Mihl till Norrkiöpingh, ifrån
berget till Stora landz- eller almonna Wägen som går ifrån Nor- och
Söderkiöpingh till Wästerwick är 1/8 Mihl.

Der i negden och Grebo Sochn är een Capital Skiön Skoug, både på Cro-
no- Prelse- och RusthällsHennans ägor, och ligger mycket winfäller,
som rutnar bort, dett närmaste Crono Henna Stäcka, som Fougden Jöns
Håkonson Edsbergh rustar före är 1/8 Mihl ifrån berget, är skiön Skogh,
Bankekindz Häradzmark, som är belägen 3/8 Mihl derifrån, är näst
uthuggen.

sid 2 forts

Sågqvarn och een liten Miöhlqvarn, i denne Ström har tillförende stått och Masung; Wid Hans Greffl. Excell:skongl. Rådetz Höch, Wälborne Greff Carl Pipers Sötterie Tunefors 3/4 Mihl ifrån berget är een Capital Ström, men ingen WangzWäg om Sommaren.

Dett andra Strecket utj Saxtorps Sædesgiörd och Wärna Sochn, Crono och AugmentzHemnan till Wälborne Fru Agneta Allengrens Rust-

sid 3

häll i Wärna Sochn, Saxtorp är belägit 3/4 Mihl ifrån Käggelhängs berget i Grebo Sochn och 1/8 Mihl ifrån Stora Nya landzWägen som kommer ifrån Nohr- och Söderkiöpingh till Wæsterwick, om Sommaren är 4 Mihl till Norrkiöpingh och 6 Mihl till Gusums Mäsingsbruk, på berget synes een och annorstædes Malm, Stenken gå Nohn och Söhr, Nämbedemannen sade sig för aldrig hört eller wetat, att någon Malm skulle finnas på Saxtorps ägor som är afgjærdaby af Wärna Hemnan, Men åbon på Saxtorp Carl Pehrson berettade sig sett Eld brinna på berget utj des port skiöfwe, Ingeld Clementson sade at Malm streket, går under husen wid Saxtorp.

Utj Wärna Sochn är näst CronoHemnan, men ingen stor, uthan små och ung Skoug, men utj Björssätter Sochn som är 3/4 Mihl ifrån Saxtorp, är Capital och Skiön Skoug, både på Crono- Frelse- och Rusthålls-Hemnan, och ligger mycket Winfäller som rutnar bort, allmenning finnes ingen.

Ström är wid Tafors i Wärna Sochn 1/2 Mihl ifrån Saxtorp, Crono, helffte innehafwer Majoren Wälborne H:r Davidt Monegommerie till sitt booställe Hæressätter, och den andra helfften Borgmästaren Sahl. Johan Normans Sterbhuus till deras Rusthåll Horn, utj denna Ström har tillförende stått een Masung, är WangzWäg om Sommaren ifrån Saxtorp.

Att Sålunda wara besichtigat, befunnit, ransakat och berettat, dett warder här medh Attesterat. Strömsbroo d. 3 Novemb: A:o 1699.

Danckwardt
Bängt Östensson i
Wärna Kyrkioby

Oluff Jonsson i Billinge

Effter H:r Befallingzmans

Johan Berghs ordre
och å des wägnar

Lars Nyman